

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.9, No. 17
spring & summer 2020

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

The Mystical Ontology of Sayyid Haidar Amoli (RH) and Imam Khomeini (RH)

Ghodratollah Khayatian¹
Elham Rezvani Moghadam²

Abstract

Mystical ontology is one of the most important issues of theoretical mysticism. Mystics refer to God when they speak about the absolute being. Undoubtedly, the most important mystical ideas of Seyyed Haidar Amoli and Imam Khomeini can be sought in their ontological theories. Sayyid Haider, an eighth-century mystic, was influenced by the views of Ibn Arabi and Imam Khomeini, influenced by the thoughts of Sadr al-Mutallah Shirazi. This research describes and expresses the personal unity of existence, the genuine unity of the same type existence and the absolute being with descriptive-comparative method, and seeks to disclose what they have in common and what make them to differentiate in the ontology as two Shi'ites mystics. Sayyid Haidar, following Ibn Arabi, believes in the truth of a personal unity of its own, and considers the gradation in manifestation. He offering three

---

¹- Associate Professor, Department of Religions and Mystics, Faculty of Humanities, Semnan University, corresponding author khayatian@semnan.ac.ir

²- Ph.D student of Sufism and Sufism, Semnan University, Semnan University lecturer rezvani@semnan.ac.ir

Date of received: 17/05/2019

Date of acceptance: 14/06/2020

reasons for the Absolute Being, holds the absoluteness of being. Imam Khomeini, on the other hand, makes the distinction between the being absolute and the absolute being. And he considers the absolute application of the existence rather than the being absolute to be the result of the interplay between concept and object. Following Mulla Sadra's belief, he believes in both a certain form and a manifestation. Following Mulla Sadra's belief, he believes in both a Special gradation and a gradation in manifestation. Sayyid Haidar believes that the existence of the bound is absolute, while the Imam considers the strongest reason to prove the existence of the object as the essence of righteousness.

keywords: "Mystical Ontology", " Seyyed Heydar Amoli", "Imam Khomeini", "Unity of the same- type Being", "Absolute being".

Problem statement

The most important thing that links Seyyed Hyder Amoli to the contemporary mystic Imam Khomeini more than seven centuries is their Shiite character. The reason for this similarity is to be found in the teachings and teachings of the Ahl al-Bayt (AS). Temporal distance of seven centuries, may not prevent the similarity between these two prominent figures of Shiite mysticism. Sayyid Haider Amoli, who dealt with mystical deportment after the emergence of the mystical thought of Muhyiddin Ibn Arabi, brought a new spirit to the Islamic mysticism with the foundations of Ibn Arabi thought. Imam Khomeini, gained divine insight too, a few centuries after Sadr al-Mutallah Shirazi, and through his ideas, which were mixed with the Qur'an and hadith. Sayyid Haider is one of the first scholars of Shi'ite wisdom and mysticism, and he is influenced by Ibn al-'Arabi and in most of his ontological issues. Since Imam Khomeini is influenced by the views of Sadrian thought, his works reveal that he has supported Mulla Sadra's principles, including the principle of gradation in existence, the absoluteness of the existence and the personal unity of being. The main question of the present study is what are the mystical ontologies of Seyyed Haidar Amoli (RH) and Imam Khomeini (RH)? What are the views of Seyyed Haidar Amoli and Imam Khomeini on the Unity of the sametype Being and the ways in which they are differentiated and shared? What is Sayyid Haider (ra) 's statement about the existence of being?

Method

This descriptive-comparative study describes and illustrates the similarities and dissimilarities between Seyyed Haidar and Imam Khomeini in terms of personal unity of existence, genuine unity of existence and absolute existence.

Findings and results

Seyyed Haidar believes in the truth of personal unity and gradation. Imam Khomeini, believes in personal unity of existence too, and considers the truth as enjoying the simplicity character. Sayyid Haider believes in the gradation of the manifestations of existence, in contrast, Imam Khomeini considers the existence as a unified simple truth having various degrees and levels. Imam Khomeini believes in the particular gradation of existence and in its manifestation gradation. In the discussion of the Absolute Existence, both accepted that the knowledge of the object and the reality that is the existence, can only be obtained through intuition and it can be achieved through knowledge by presence. As their difference, it can be pointed out that the Imam Khomeini holds the distinction between absolute existence and absoluteness of the existence. He argues that the absolute application of existence rather than absolute existence results from the confusion between concept and case. Seyyed Haidar considers existence as being abstraction, and other beings as true being; But the Imam, explains the unity of existence on the basis of the principle of unfolded truth (Simple truth). Sayyid Haidar considers the absoluteness of truth by virtue of sanctification and emancipation of the truth from any limitations while Imam Khomeini demonstrates the absoluteness of existence with referring to the very nature existence as such and not on the basis of its concept. Another distinction regarding the argument for demonstrating the absoluteness of existence is that Sayyid Haidar claims his second argument (supremacy of limited being by the Absolute Existence), to be the best argument for his claim but Imam Khomeini holds that the argument offered by al-Tusi on the basis of the identification of God's existence and quiddity is, the strongest reason to prove the absoluteness of the existence.

References

Amoli, Seyyed Haidar, (1989 a), *Jāme al-Asarar and Manba al-Anwar (be Enzemame Resale Naqd ol Noqud fi Marefat ol Vojud)*, with Corrections and Two Introductions by Henri Carbon and Osman Ismail Yahya, Tehran, Iranian Association of Scientific and Cultural Publication. [In Persian]

Amini Nejad, Ali, (2016), *Ashnâi ba Majmoeye Erfane Eslami*, Q Fourth, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [In Persian]

Jami, Abdol Rahman, (2001), *Naqd al Nosus fi Sharhe Naghsh al-Fasoush*, Second Ch., Tehran, Iranian Institute of Philosophy of Wisdom and Philosophy. [In Persian]

Khomeini, Ruhollah, (1980), *SHarhe Doâye Sahar*, translated by Seyyed Ahmad Fahri, Vol. 1, Tehran: The Muslim Women Movement. [In Persian]

Râgheb Esfahâni, (1991), *al-Mufradat al-Qur'an*, Beirut-Lebanon, Dar al-Shamiyah. [in Arabic]

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.9, No. 17
spring & summer 2020

پژوهش‌های هستی‌شناختی

دو فصلنامه علمی

نوع مقاله: پژوهشی

سال نهم، شماره ۱۷

بهار و تابستان ۹۹

صفحات ۱۴۶-۱۲۳

وجودشناسی عرفانی از نظر سید حیدر آملی (ره) و امام خمینی (ره)

قدرت الله خیاطیان^۱

الهام رضوانی مقدم^۲

چکیده

وجودشناسی عرفانی، یکی از اساسی‌ترین مسائل مهم عرفان نظری محسوب می‌شود. عرفا، زمانی که از وجود مطلق سخن می‌گویند، منظور و مرادشان خداوند است. بی‌شک مهم‌ترین اندیشه‌های عرفانی سید حیدر آملی و امام خمینی را می‌توان در نظریات آنان در باب وجودشناسی جست‌وجو کرد. سید حیدر، از عرفای قرن هشتم، متأثر از آرای ابن عربی بود و امام، تحت تأثیر تفکرات صدرالمتألهین شیرازی. این جستار با روش توصیفی-مقایسه‌ای به شرح و بیان وحدت شخصی وجود، وحدت سنخی وجود و وجود مطلق پرداخته و در پی یافتن پاسخ به این مسأله است که در آرای وجودشناسی این دو عارف شیعی، چه نکات اشتراک و تفاوت وجود دارد؟ سید حیدر به پیروی از ابن عربی معتقد به حقیقت واحد شخصی ذومراتب است و تشکیک را در ظهورات می‌داند، وی ضمن ارائه دلایل سه‌گانه‌ای برای وجود مطلق، قائل به اطلاق وجود می‌باشد. از سوی دیگر امام خمینی نیز، به‌کارگیری مطلق وجود را به جای وجود مطلق ناشی از خلط میان مفهوم و مصداق می‌داند. وی به تبعیت از ملاصدرا، به تشکیک خاصی و تشکیک در مظاهر قائل است. سید حیدر معتقد است مسبوقیت وجود مقید به وجود مطلق است؛ در حالی که امام، قوی‌ترین دلیل اثبات اطلاق وجود را عینیت ماهیت حق با وجود می‌داند. کلمات کلیدی: وجودشناسی عرفانی، سید حیدر آملی (ره)، امام خمینی (ره)، وحدت سنخی وجود، وجود مطلق.

khayatian@semnan.ac.ir

^۱ - دانشیار گروه ادیان و عرفان دانشگاه سمنان، نویسنده مسئول

rezvani@semnan.ac.ir

^۲ - دانشجوی دکتری عرفان و تصوف اسلامی دانشگاه سمنان، مدرس دانشگاه سمنان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۳/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۲۷

۱- طرح مسأله

وجودشناسی، به عنوان بنیادی‌ترین مبحث فلسفه و عرفان به شمار می‌آید؛ به نوعی که سرنوشت دیگر مباحث فلسفی و عرفانی به نوع توصیف، تحلیل و داوری در این بحث بستگی دارد؛ از اینرو هرکدام از مشارب فکری و فلسفی با توجه به موضعی که درباره وجود اتخاذ کرده‌اند، راهی را برگزیده‌اند. در عرفان، بحث از «وحدت وجود» به عنوان یکی از آموزه‌های اصلی آن و شاید اصلی‌ترین آن‌ها، به نوعی سرنوشت دیگر مباحث را در عرفان تعیین می‌کند و تمام آموزه‌های دیگر را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد؛ به نحوی که، هدف اصلی از عرفان را می‌توان نیل به «وحدت» در نظام آفرینش توصیف کرد. مباحث وجودشناسی در عرفان از نظر شکل و ساختار، به لحاظ نظری بودن عمدتاً متأثر از شکل و ساختار مباحث وجودشناسی در فلسفه اسلامی است. اما از جنبه محتوا، محور اصلی مباحث عبارتند از: «وجود مطلق یا وحدت شخصی وجود». بحث «وجود مطلق»، یکی از موضوعاتی است که هم در فلسفه و هم در عرفان محور اساسی تعالیم آن‌هاست؛ اما این اشتراک تنها در لفظ است. مقصود عرفا از «وجود مطلق»، وجود واجب است و آنان زمانی که از وجود سخن می‌گویند، مرادشان، وجود حق تعالی است.

مهم‌ترین امری که سید حیدر آملی (ره)، عارف قرن هشتم را با فاصله زمانی بیش از هفت قرن، به امام خمینی (ره)، عارف معاصر پیوند می‌دهد، همین ویژگی شیعی بودن آنان است. عرفان شیعی، شریعت‌گرایی و سبک یکسان این دو عارف از ویژگی‌های مشترک اندیشه این دو عارف کامل است که گویی در یک عصر و در یک مکتب، به تبلیغ و تبیین آن همت گماشته‌اند. علت این همگونی و یکسانی را باید در تعالیم و معارف اهل بیت (ع) جست‌وجو کرد. از این جهت، هفت قرن فاصله، نمی‌تواند مانع همانندی میان این دو شخصیت برجسته عرفان شیعی شود. سید حیدر آملی (ره)، که یک سده بعد از ظهور اندیشه عرفانی محیی‌الدین ابن عربی پا به عرصه سیر و سلوک نهاد، با مبانی اندیشه ابن عربی، روح تازه‌ای به کالبد عرفان اسلامی بخشید. امام خمینی (ره) نیز، چند قرن بعد از صدرالمتألهین شیرازی و به تاسی از آرا و اندیشه‌های وی، که آمیخته با قرآن و حدیث بود، بینش الهی کسب کرد.

سید حیدر آملی (۱۳۲۰-۱۳۸۰م)، عارف برجسته شیعی قرن هشتم هجری، تألیفات ارزشمندی در زمینه عرفان نظری دارد و اندیشه‌های عقلانی-عرفانی وی حاکی از پختگی حکمت عرفانی در اسلام و تأثیر آن بر سایر گرایش‌های فکری و دینی است (آملی، ۲۰۱۲، ص ۱). ایشان در کتاب جامع‌الاسرار می‌کوشد تا نشان دهد حقیقت تصوف با تشیع یکی است. سید حیدر، صوفیه را «شیعه حقیقی» می‌داند؛ چنان‌که «مؤمن ممتحن» هم آنانند (زرین‌کوب، ۱۹۹۵، ص ۱۴۰). او از نخستین حکمای حکمت و عرفان شیعی و از متابعین ابن‌عربی و در بیشتر مسائل و آرای وجودشناسی متأثر از وی است. سید حیدر، در بحث وجود، بر آن است که موجودات، وجود اعتباری دارند و آنچه از وجود حقیقی برخوردار است، وجود حق تعالی است که از جمیع جهات، واحد شخصی است.

از سوی دیگر امام خمینی (ره) (۱۹۹۰-۱۹۰۱م) از عارفان معاصر دارای آثار ارزشمندی در زمینه عرفان عملی و نظری است و به مسأله وحدت وجود نیز توجه فراوانی کرده و به طور گسترده در آثار خویش به این موضوع پرداخته، از جمله اینکه در کتاب شرح دعای سحر، وحدت وجود را تبیین کرده است. وی «وحدت وجود» را بسیار زیباتر از آنچه در بیاناتش می‌توان یافت، در سراسر زندگی و سلوک خویش متبلور کرده است. همچنین در کتاب مصباح‌الهدیه و در تفسیر سوره حمد نیز در این باب سخن به میان آورده است. از آنجایی که امام خمینی، متأثر از آرای تفکر صدرایی است، با غور در آثار و افکار وی، می‌توان دریافت که از اصول و مبانی ملاصدرا از جمله اطلاق وجود، تشکیک وجود و وحدت شخصی وجود حمایت کرده است.

پرسش اصلی پژوهش پیش‌رو این است که وجودشناسی عرفانی سید حیدر آملی (ره) و امام خمینی (ره) چیست؟ پرسش‌های فرعی بدین شرح‌اند:

۱. وحدت شخصی وجود از دیدگاه این دو عارف چیست؟
۲. نظر سید حیدر آملی (ره) و امام خمینی (ره) درباره تشکیک (وحدت سنخی وجود) و وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها چیست؟
۳. ادله سید حیدر (ره) درباره اطلاق وجود چیست؟ نظر این دو عارف در مورد وجود مطلق و مطلق وجود چیست؟

۲- پیشینه پژوهش

پیش از این پژوهش، مقالاتی درباره وجودشناسی نگارش یافته‌اند. مقاله‌ای با عنوان «وحدت وجود از دیدگاه امام خمینی» توسط فرشته ندری ابیانه در پژوهشنامه متین شماره هجده (ص ۱۹۲-۱۵۷) نگاشته شده است؛ وی در این مقاله به تحشیه و پاورقی‌های امام خمینی بر متن *فصوص‌الحکم* در باب تفسیر وحدت وجود پرداخته است. مقاله دیگری تحت عنوان «بررسی توحید از نظر سید حیدر آملی و امام خمینی» توسط دکتر عظیم حمزئیان، دکتر علی سنایی و طوبی رشیدی نسب در *دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه کلام*، سال دوم، شماره سوم، سال ۲۰۱۶، (ص ۱۰۶ - ۸۹) نگاشته شده است؛ اما مقاله حاضر، در صدد بیان محورهای وجودشناسی عرفانی از منظر سید حیدر آملی و امام خمینی است و از این جهت که تاکنون درباره این موضوع مقاله‌ای تألیف نشده است، می‌تواند ضرورت نگارش آن را توجیه کند. از آنجایی که هر دو، عارف شیعی مذهب‌اند، تا حدودی عقاید مشترکی در باب وجودشناسی ارائه کرده‌اند. نگارندگان برآنند ضمن بیان اساسی‌ترین مسائل وجودشناسی عرفانی سیدحیدر و امام خمینی، نکات اشتراک و تفاوت میان آرا و نظرات این دو عارف برجسته شیعی را تبیین نمایند.

۳- مفهوم وحدت وجود

«الوحدة: ألإنفراد، و الواجد فی الحقیقة هو شیء الذی لا جزء له البتة» (راغب اصفهانی، ۱۹۹۱، ص ۸۵۷). وحدت، یعنی انفراد و تنهایی و واحد در حقیقت چیزیست که جزء و اجزا ندارد.

مقصود از وحدت وجود، در وجودشناسی عرفانی، وحدت شخصی است؛ بدان معنا که حقیقت وجود (نه مفهوم آن)، یک مصداق بیشتر ندارد و در عالم تنها یک موجود حقیقی و واقعی هست و دیگر چیزها، ظهور و نمود و سایه و ظلّ همان یک موجود به شمار می‌روند (جامی، ۲۰۰۱، ص ۶۷).

«تعریف وجود، به حسب حقیقت ممکن نیست، برای آنکه آن بدیهی‌التصور است. از نظر تعریف هم بدیهی است، به خاطر امتناع تحصیل حاصل. پس وجود از حیث وجود، بی‌نیاز از تعریف است و اکثر بدیهیات (تعریف‌های بدیهی) در شأن آن از این تعریف نیست. یعنی

وجود نه در مقابل تعریف قرار می‌گیرد و نه در مقابل تغییر» (منصوری لاریجانی، ۲۰۱۳، ص ۴۹-۴۸).

۴- محوره‌های اساسی وجودشناسی سید حیدر آملی (ره)

۴-۱- تبیین وحدت شخصی وجود از دیدگاه سید حیدر (ره)

یکی از بنیادی‌ترین نظریه‌های عرفانی، «نظریه وحدت شخصی وجود» است. اگر بخواهیم عرفان نظری را در یک کلمه خلاصه کنیم، می‌توانیم به همین واژه «وحدت شخصی وجود» برسیم.

سیدحیدر معتقد است وجود از آن حیث که وجود است، همان حق تعالی است و لاغیر؛ او از جمیع جهات واحد حقیقی است (آملی، ۱۹۸۹ ب، ص ۴۰۷). سید حیدر (ره) از جمله عارفانی است که به وحدت شخصی وجود قائل است و در تبیین آن می‌گوید: «أنّ وجود الموجودات أمر اعتباری، لا وجود له فی الخارج، لأنّ الموجود له فی الخارج حقيقة لیس الّا الوجود المسمّی بالحق»؛ وجود موجودات وجود حقیقی در خارج نیست، بلکه امری اعتباری است و آنچه حقیقتاً در خارج موجود است، وجود مسمّی به حق است (آملی، ۲۰۱۲، ص ۱۰۷). ایشان، معتقد است موجودات، وجود اعتباری دارند و آنچه از وجود حقیقی در خارج برخوردار است، وجود حق تعالی است. او تمام عالم را ظهور و تجلی اسما و صفات الهی می‌داند: «اعلم انّ الوجود او الحقّ تعالی... له ظهور و کثرة فی صور المظاهر و المجالی...» (آملی، ۱۹۸۹ الف، ص ۶۵۹). «و الغرض أنّه لیس فی الوجود، الّا هو و مظاهره و المسماه بالخلق و العالم بغیر ذالک... فحینئذ لایکون فی الوجود الّا هو و أسمائه و صفاته و کمالاته و خصوصياته. و لایکون المظاهر و الخلق و العالم، الّا امرأ اعتباریاً و وجوداً مجازیاً» (همان، ص ۶۶۸). با توجه به این سخنان، سید حیدر قائل به وحدت شخصی وجود است و از نظر وی عالم موجودات ممکن و متکثر، مظاهر وجود خداوند متعال و وجودات غیر حقیقی تلقی می‌شوند.

سید حیدر در کتاب جامع/الاسرار می‌گوید: «فالوجود الحقیقی لایکون الّا الحق؛ وجود حقیقی جز برای حق نیست» و این معنی قول خداوند است که فرمود: «... و لا تدع مع

الله إلهاً آخر لا اله الا هو كل شيء هالك الا وجهه له الحكم و اليه ترجعون» (قصص، ۶۸)؛ یعنی هر چیزی که مضاف به اوست، مگر ذات او، در واقع هالك است. پس به درستی که ذات او برای همیشه باقی است و برای او حکم است؛ یعنی برای او بقای حقیقی ابدی است و به سوی او برمی‌گردند؛ یعنی این موجودات پس از حذف اضافات به سوی خداوند برمی‌گردند» (آملی، ۲۰۱۲، ص ۱۷۶).

۴-۲- تشکیک وجود (وحدت سنخی وجود) از دیدگاه سید حیدر (ره)

با توجه و غور در آثار سید حیدر می‌توان به این نتیجه رسید که، مسئله تشکیک یا وحدت سنخی وجود، در ظهورات است و او مانند عرفای دیگر، قائل به ذات‌المظاهر بودن حقیقت واحده شخصیه است و تأکید وی در آثارش مانند جامع‌الاسرار، نقد‌النقود و نص‌النصوص من کتاب فصوص‌الحکم بر این مطلب است که همانطور که اهل الله می‌گویند: «لیس فی الوجود سوی الله تعالی و أسمائه و صفاته و افعاله فالکل هو و به و منه و الیه» (همو، ۲۰۰۳، ص ۲۴۴-۲۴۳). در پهنه عالم هستی، چیزی جز حق تعالی و اسماء، صفات و افعال او وجود ندارد. پس همه چیز اوست و بواسطه اوست و از اوست و به سوی اوست. از منظر سید حیدر، وجودات با همه تکثر و تمایزی که دارند، مراتب تعینات حضرت حق اول و ظهورات نور او و شئون ذات او هستند؛ نه اینکه اموری مستقل و ذوات منفصل باشند و این توحید اخصّ خواصّ و کملین از اهل توحید است.

از منظر سید حیدر، عالم هستی، منفصل و جدا از ذات حق تعالی نیست و وجود حق تعالی واحد شخصی است و عالم هستی تمام اسماء، صفات و افعال او را شامل می‌شود که عین ذات او هستند. از آنجایی که سید حیدر، از پیروان ابن‌عربی است و همان‌گونه که ابن‌عربی معتقد است وجود حقیقی به اعیان موجود در عالم تعلق ندارد؛ چون اعیان موجود در عالم هستی، وجود را از خداوند عاریه می‌گیرند، نمود و ظهور وجود حقیقی هستند. ابن‌عربی در مورد اعیان ثابت می‌گوید: «لأنّ الأعیان التی لها العدم الثابتة فیها ما شمت رائحة من الموجود» (ابن‌عربی، ۱۹۹۱، ج ۱، ص ۷۶).

۴-۳- وجود مطلق (اطلاق وجود) از دیدگاه سید حیدر (ره)

معروف‌ترین معنای اطلاق وجود، نزد اهل عرفان، که تقریباً هر کدام به نحوی از آن یاد کرده‌اند، «وجود بما هو وجود» یا «وجود من حیث هوهو» است که نه دارای اسم، نه رسم، نه وصف، نه کثرت و... است و در نهایت به معنی «حقیقت وجود، فاقد هر قیدی است»، هستند. عارفان مختلفی درباره اطلاق وجود، دلایل فراوانی ذکر کرده‌اند؛ از جمله این عارفان ابن‌فناری، قمشه‌ای، عبدالرزاق کاشانی، قیصری، جامی، ابن‌ترکه و سایر اصحاب عرفان به انحای مختلف در این باب سخن گفته‌اند. سید حیدر نیز، از جمله عرفایی است که در این‌باره سخن گفته و دلایلی را در سه اثر معروف خود، جامع‌الاسرار و منبع‌الانوار، رساله نقدالنقود و المقدمات من نصّ النصوص، سه استدلال در این خصوص مطرح نموده و به شرح و توضیح آن‌ها پرداخته است:

دلیل اول: ذات حق تعالی عبارت است از وجود مطلق، مطلقاً، یعنی وجود از آن جهت که وجود است (لابشرط شیء و لابشرط لاشیء) که منزله از همه قیده‌های اعتباری و غیراعتباری است؛ زیرا شیء هنگامی که از جهت اینکه خودش، خودش است (من حیث هوهو) شناخته شود، منظور از آن صرفاً از جهت ذاتش می‌باشد. اطلاق لفظ مطلق بر وجود نیز به خاطر تفهیم و تنبیه است نه جز آن، و اطلاق برای وجود، تعریف نیست. زیرا وجود من حیث هوهو، طبق نظر بیشتر محققان بدیهی است و بدیهی نیاز به تعریف ندارد؛ چون که تعیین سبب تمییز بدیهی از غیر آن و شریک آن در ماهیتش است؛ در حالی که وجود، هیچ مشارکتی با غیر خودش ندارد. زیرا غیر وجود محض، عدم محض است. در نتیجه با هیچ چیزی شریک نیست و هیچ احتیاجی به تعیین ندارد (آملی، ۱۹۸۹ الف، ص ۱۲۲-۱۲۱). این دلیل از طریق نفی ترکیب و تعیین است. در این دلیل، «مقید» و «خاص» بدون «مطلق» و «عام» محقق نخواهد شد و هر قیدی مسبوق و نیازمند به مطلق است.

دلیل دوم: سید حیدر، در دلیل دیگر خود با استناد به روایت «کان الله و لا شیء معه» بیان می‌دارد که وجود حق تعالی، وجودی خاص است که عین ماهیت و حقیقت اوست: «هر خاص ناگزیر دارای عام و مسبوق به آن است و اگر مقید باشد، تحت مطلق و متأخر از آن است. زیرا خاص بدون عام و مقید بدون مطلق غیرقابل تصور و غیرمحقق است و هر مقیدی همان مطلق است با قید اضافه؛ چنانکه هر خاصی همان عام است با قید خصوصیت،

و هرچه که مسبوق به چیزی و متأخر از آن باشد، امری حادث، ممکن و نیازمند به آن چیز است و ذاتاً مستغنی و بی‌نیاز از غیر است؛ لذا نه خاص است نه مقید؛ بلکه مطلق است و عام، و عام شامل تمام مقیدات و مخصصات و به این جهت گفتیم او وجود مطلق است، تا هیچ‌یک از این مفاسد لازم نیاید» (آملی، ۱۹۸۹، ص ۴۲۲). وی در ادامه برهان خود می‌گوید: «چاره‌ای از پذیرش یکی از این سه حالت نیست: یا آنکه وجود مطلق مقدم بر واجب است یا آنکه وجود مطلق همان وجود واجب است و یا آنکه اسم خاص را از وجود واجب برداریم و چون اولی و سومی محال است، پس وجود مطلق، همان وجود واجب است» (همان).

دلیل سوم: سید حیدر در این دلیل خود بر اطلاق وجود، به بخشی از مطالب عبدالرزاق کاشانی در ابتدای شرح او بر فصوص‌الحکم استناد می‌کند (کاشانی، ۱۹۹۱، ص ۴). سید حیدر (ره)، همان مطالب را عیناً تکرار می‌کند که به اختصار این چنین است: «... حق تعالی، من حیث هو از کلیه اوصاف و اسماء منزّه است و هیچ اعتباری از هیچ جهتی در آن نیست... وجود از آن جهت که وجود است، غیر واجب نیست (واجب است) و هر وجود مقیدی به واسطه آن موجود است، بلکه آن مقید از جهت حقیقت همان واجب است و از جهت تعیین غیر از آن است؛ لذا به لحاظ حقیقت، هیچ چیز جز وجود واجب نیست و چون چنین است، وحدت وجود، عین ذاتش است. زیرا جز وجود، عدم صرف است و وجود، در امتیازش از عدم نیازمند تعیین نیست، به دلیل عدم اشتراک وجود و عدم در چیزی؛ چون عدم لاشیء محض است و وجود، عدم را نمی‌پذیرد؛ زیرا پس از قبول، معدوم می‌شود و اگر هر یک از آن دو، نقیض خود را بپذیرد، بالفعل نقیض خود می‌شود که محال است، و هر چیزی که به واسطه وجود، موجود می‌شود، ذاتش (ماهیتش) غیر وجودش است و وجود به ذات خود موجود است. پس وجود شیء، عین ذاتش (ماهیتش) است و گرنه برای آن ماهیتی غیر از وجود خواهد بود...» (آملی، ۱۹۸۹، الف، ص ۶۳۱-۶۳۰). سید حیدر، سپس در انتها بیان می‌کند که این استدلال علاوه بر اطلاق وجود، برهانی بر اثبات بداهت، وجوب، وحدت و ظهور و کثرت وجود نیز هست. این دلیل اشاره به نفی وابستگی به غیر (نفی معلولیت) و نفی تقدم وجود بر وجود است.

سید حیدر (ره)، در خصوص دلیل دوم (نیازمندی وجود مقید به وجود مطلق)، مدعی شده است که بهترین دلیل (احسن الدلیل) را ارائه داده است (آملی، ۱۹۸۹، ب، ص ۴۲۲)؛ اما در ارزیابی دلیل دوم سید حیدر، باید به این نکته اشاره نمود که این دلیل در اساس خود مبتنی بر عینیت ماهیت حق تعالی با وجود اوست.

از آنجایی که سید حیدر آملی از پیروان ابن عربی است، همانطور که ابن عربی در *فصوص الحکم* بیان می‌کند که وجود حق، وجود مطلق است، وی واژه وجود را مانند فلاسفه به کل اشیا اطلاق می‌نماید؛ سید حیدر نیز همانند ابن عربی، قائل به مطلق بودن وجود است. لازم به ذکر این نکته است که در کل سید حیدر به بحث از مفهوم تصویری وجود، مانند فلاسفه نمی‌پردازد، بلکه واقعیت و حقیقت وجود، مورد نظر وی می‌باشد؛ به همین جهت سید حیدر در کتاب *جامع الاسرار* در مورد وجود مطلق می‌گوید: «اعلم انّ ذاته عبارة عن الوجود المطلق، أي انّ الوجود من حیث هو وجود، لا بشرط شیء و لا بشرط لاشیء...؛ وجود مطلق به طور مطلق است، یعنی وجود از آن حیث که وجود است، نه به شرط وجود چیزی و نه به شرط عدم وجود چیزی؛ یعنی وجود، منزّه از همه قیود اعتباری و غیر اعتباری است» (همو، ۱۹۸۹، الف، ص ۱۲۲ - ۱۲۱).

سید حیدر آملی در رساله *نقد النقود فی معرفة الوجود* می‌گوید: «شکی نیست و بر عقلا و ارباب علم نیز پوشیده نیست که حقیقت وجود امری مطلق است و از حیث کشف و شهود نیز هر چند در تعریف و تحقیق وجود اختلاف دارند و مانند دیگران عاجز از تعبیر و تعیین آن هستند، اما همگی در حقیقت وجود از حیث اطلاق اتفاق نظر دارند؛ زیرا هر کس که در وجود مطلق شک داشته باشد، در وجود خود نیز که جزئی از آن است، شک خواهد نمود و محال است که احدی در وجود خود شک کند. لذا محال است که در وجود مطلق شک داشته باشد» (منصوری لاریجانی، ۲۰۱۳، ص ۲۸).

سید حیدر در کتاب *المقدمات من نص النصوص* می‌گوید: «و محال ان یشک احد فی وجوده، فمحال ان یشک احد فی الوجود مطلقاً. و ذلك لأنّ کل مقید هو مطلق مع قید الاضافه، و ان المطلق جزء المقید، كما ان المقید جزء المطلق. و معرفة المطلق بدون معرفة المقید، محال، فالمقید لایکون موجوداً الاّ بالمطلق» (آملی، ۱۹۸۹، ب، ص ۴۱۰). سید حیدر، دلیل شک

نداشتن در وجود مطلق را چنین بیان می‌کند که از آنجایی که هر مقیدی مطلق است با قید اضافه و مطلق جزئی از مقید است؛ چنانکه مقید هم جزء مطلق است. معرفت مطلق بدون معرفت مقید محال است؛ همانطور که معرفت کل بدون معرفت جزء محال است؛ بنابراین می‌توان به این نتیجه رسید که مقید بدون مطلق موجود نخواهد بود و مطلق نیز بدون مقید ظاهر نخواهد گردید. در نتیجه حقیقت وجود از جهت کشف و شهود مطلق است.

هیچ‌یک از دانشمندان، خردمندان و صاحبان کشف و شهود، درباره وجود، مطلقاً شک و تردید به خود راه نداده‌اند؛ اگرچه از تعریف وجود عاجز مانده‌اند. زیرا هرکس که در وجود شک کند، در وجود خود شک کرده است و چون ممکن نیست که کسی در وجود خود شک کند، بنابراین محال است درباره وجود شک نماید (همان، ص ۴۸).
در جای دیگر می‌گوید: مطلق بودن حق تعالی، به واسطه تقدیس و تنزیه او از تمام قیود است؛ نه مطلقاً که در برابر مقید است» (همان، ص ۴۲۳).

۵- محورهای وجودشناسی امام خمینی (ره)

۵-۱- وحدت شخصی وجود از دیدگاه امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره)، در اثر اخلاقی- عرفانی خود به نام *چهل حدیث* به دقیق بودن مسأله «وحدت وجود» تأکید کرده و تحصیل مقدمات لازم و أخذ مباحث عرفانی از استادان فن را امری ضروری می‌شمارد (امینی‌نژاد، ۲۰۱۶، ص ۲۴۳؛ به نقل از چهل حدیث امام خمینی، ۱۹۹۵، ص ۳۹۰-۳۸۹).

امام، در مکتوبات عرفانی خویش به مسئله وحدت وجود اشاره نموده و آن را شرح و بسط داده است. او در کتاب *شرح دعای سحر*، مطابق بیان صدرالمتألهین در کتاب *سفار* از راه قاعده بسیط الحقیقه، وحدت وجود را تبیین کرده و رابطه موجودات هستی با ذات احدیت را توضیح داده است. وی ذیل توضیح این قسمت از دعای «اللهم انی أسئلك من جمالك بأجمله، و کل جمالك جمیل...» می‌گوید: «بدان که وجود هرچه بسیط‌تر و به وحدت نزدیک‌تر باشد، کثرات را شامل‌تر و احاطه‌اش بر اشیای متضاد تمام‌تر خواهد بود و اشیایی که در عالم زمان متفرق‌اند و از یکدیگر جدا هستند، در عالم دهر مجتمعاتند و در گرد هم

و اشیایی که در عالم خارج متضاد و ضد یکدیگرند، در وعای ذهن، ملائم همدیگرند و اشیایی که در نشئه اولی با یکدیگر اختلاف دارند، در نشئه آخرت با هم متفق‌اند. همه این‌ها به آن جهت است که ظرف‌ها هرچه به عالم بساطت نزدیک‌تر باشد، وسعتشان بیشتر خواهد بود. بنابراین، آن حقیقت وجود که از همه تعلقات مجرد است و عین وحدت و صرف نور است، بسیط الحقیقه و عین وحدت و نور محض است که هیچ‌گونه شائبه ظلمت، عدم و کدورت نقص در او نیست و از این رو همه اشیا است و هیچ‌یک از آن‌ها هم نیست. پس ظهور عالم و نورانیتش و بهائش از جلوه جمال است» (خمینی، ۱۹۸۰، ص ۵۱-۴۹). همانطور که ملاحظه شد، در این قسمت از شرح دعای سحر، امام خمینی با صراحت هرچه تمام‌تر به مسئله «وحدت وجود» پرداخته است. وی در گامی فراتر، موجودات و مخلوقات را هیچ در هیچ دانسته و جز «ظهورات» و «اسمای الهی» هیچ موجود دیگری را در جهان نمی‌بیند (همان، ص ۵۹-۵۸).

۵-۲- تشکیک وجود (وحدت سنخی وجود) از دیدگاه امام خمینی (ره)

مسئله تشکیک وجود، یکی از اصول مهمی است که توسط ملاصدرا به اثبات رسیده و اساس کار پیروان حکمت متعالیه قرار گرفته است. حضرت امام خمینی (ره) نیز که از پیروان حکمت متعالیه است، کثرت تشکیکی را به عنوان اساس ارتباط بین موجودات تعریف می‌کند: «التشکیک الخاص الذی ما به الاشتراک فیه ما به الامتیاز لا یقتضی الزیادة، بل بأن یكون للحقیقة عرض عریض، فلها مراتب کامله و ناقصه و الکیمال عین الحقیقة و النقص خارج عنها و الهویات بسیطة» (اردبیلی، ۲۰۰۲، ج ۳، ص ۵۵۴). بنابراین، تعریف وجود دارای حقیقت واحدی است که دارای مراتب و درجات مختلف عالی و دانی، ناقص و کامل و ... است که در آن‌ها وجه امتیاز و اشتراک به خود طبیعت مشکک باز می‌گردد. همچنین امام در جای دیگر آورده است: «وجود، صاحب مراتب است و بالذات دارای شدت و ضعف و تقدم و تأخر می‌باشد» (همان، ص ۵۵۸).

حکیم ملاصدرا در بسیاری از آثار خویش به بحث تشکیک پرداخته است؛ از جمله در کتاب *اسفار اربعه* که می‌گوید: «و أمّا کونه محمولاً علی ما تحته بالتشکیک أعنی بالاولویة و

الأولیة و الاقدمیة و الاشدیة، فلأنّ الوجود فی بعض الموجودات مقتضی ذاته كما سیجی، دون بعض، و فی بعضها اقدم بحسب الطبع من البعض، و فی بعضها أتمّ و أقوى، فالوجود الذی لا سبب له أولى بالموجودیة من غیره، و هو متقدّم علی جمیع الموجودات بالطبع» (شیرازی، ۱۹۸۹، ج ۱، ص ۳۶) و اما اینکه (وجود) بر آنچه که تحت خودش است، محمول به تشکیک است (یعنی به اولویت، اولیّت، اقدمیّت و اشدیّت) برای آن است که وجود در برخی از موجودات مقتضی ذات آن موجود است، غیر موجود دیگر، و در برخی دیگر به حسب طبع از برخی دیگر اقدم و پیشتر است و در بعضی دیگر تمام‌تر و قوی‌تر است. پس وجودی که دارای سبب نیست، سزاوار به موجود بودن است از غیر خود (که سبب دارد) و آن طبعاً بر تمام موجودات تقدم و پیشی دارد.

وجود از نظر امام، واجد کمال احدیّت و نهایت یگانگی است. ولی با این حال، این حقیقت کاملاً یگانه، با شئون ذاتی جلوه‌گری می‌کند؛ از این رو تعینات وجودی از او ظاهر می‌گردند. از طرفی، حقیقت وجود که مستجمع همه کمالات است، با سریان در اشیا موجب می‌شود تا هریک از اشیا و موجودات نیز جامع همه کمالات باشند؛ بنابراین به حسب وجود، موجودات، بدون هیچ تفاضل مرتبه و بدون این که برخی نسبت به برخی از قوت یا ضعف برخوردار باشند، همه اسم اعظم هستند؛ از این رو، وجود ناقص و ضعیف وجود ندارد و هیچ یک از اشیا از رفعت ذات حق به مرتبه‌ای پایین‌تر سقوط و تنزل نکرده‌ان؛ بلکه همه، شئون ذاتی حق و هم‌پایه ذات او می‌باشند (خمینی، ۱۹۸۹، ص ۳۰۰-۲۹۹).

۵-۳- وجود مطلق (اطلاق وجود) از دیدگاه امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره)، میان وجود مطلق و مطلق وجود تمایز قائل می‌شود و به این امر اشاره می‌کند که مطلق وجود، حقیقت و خارجیت وجود است، در مقابل وجود مطلق که مفهوم عام و بدیهی وجود است که لازم حقایق وجودی است و صدق این مفهوم بر حقایق و موجودات وجودی، صدق عرضی محمول من ضمیمه (۱) است (همان، ص ۲۶۶).

امام تصریح می‌کند که این مطلق وجود است که «هو الذی فی السماء اله و فی الارض اله» «و لو دلّیتم بحبل الی الارض السفلی لهبطتهم علی الله» (همان، ص ۲۶۴-۲۶۳)، نه

وجود مطلق و این امر را در نقد خود بر برهان پنجم شارح مصباح/الانس مجدداً بیان می‌دارد؛ آنجا که شارح مفتاح/الغیب می‌گوید: «اگر وجود مطلق موجود نباشد، معدوم خواهد بود و آلا آشکارترین بدیهیات کذب خواهد بود» (قونوی، ۱۹۹۵، ص ۱۴۴).

امام در تعلیقات خود بر کتاب مصباح/الانس، آنجا که ابن فناری در صدد اثبات اطلاق حقیقت وجود برآمده است، برخی ایرادات و توضیحاتی را بر مطالب وی اشاره نموده که به دو مورد از آن‌ها که جزو آرای مهم و اختصاصی امام است، اشاره می‌شود:

الف) امام خمینی (ره)، محکم‌ترین و قوی‌ترین دلیل برای «اثبات اطلاق وجود»، قول محقق طوسی مبنی بر عینیت ماهیت حق تعالی و وجود او (سلب ماهیت از حق تعالی) می‌داند: «فما نقل عن المحقق الطوسی من کون مهیّته تعالی عین وجوده ادلّ دلیل علی المطلوب فانّ سلب المهیّته عنه تعالی کافّة التّعینات و التقیّدات و اثبات احاطته علی قاطبة الوجودات و الموجودات و وجدانه لجمیع الکمالات و مطلق الوجود...» (خمینی، ۱۹۸۹، ص ۲۶۴).

ب) ایراد به برخی استدلال‌های ابن فناری و برخی شبهات و پاسخ‌های مطرح شده در مورد اطلاق وجود، مبنی بر عدم رعایت تفکیک بین مفهوم وجود و مصداق آن و خلط بین آن‌ها (همان). امام خمینی تصریح می‌کند: «إنّ الوجود المطلق لا یخفی انّ هذا البرهان لا یدلّ علی ما هو بصدده من اثبات کون الحق وجوداً مطلقاً و الخلط فیہ ناشی من اشتباه المفهوم بالمصداق و الحمل الاولی بالشائع...» (همان، ص ۲۶۵ - ۲۶۴). این برهان در غایت سقوط و بطلان است و اشتباه در این برهان، ناشی از اخذ مطلق وجود به جای وجود مطلق است؛ وی، معتقد است این برهان در صدد اثبات حق تعالی است نه اطلاق او و خطای ابن فناری را ناشی از اشتباه مفهوم با مصداق و حمل اولی با حمل شایع دانسته‌اند.

امام، در اینجا به یک اشکال پاسخ می‌دهد و آن اشکال این است که معمولاً مخالفان وحدت وجود، به این مغالطه تمسک می‌کنند که اگر واجب‌الوجود، وجود مطلق است، در نتیجه تمامی اشیاء زشت نیز باید واجب‌الوجود باشند. «هذه الشبهة کامثالها ایضاً واهیه ساقطة ناشیه من العدم الفرق بین وجود المطلق...» (همان، ص ۲۶۹). امام خمینی در پاسخ به این اشکال بر این عقیده است که این شبهه ناشی از عدم تفاوت میان وجود مطلق و مطلق

وجود است. وی معتقد است آنان مطلق وجود را واجب‌الوجود دانسته‌اند. مطلق وجود در هر وجود و در هر موطنی، حکم همان موطن را دارد؛ اما وجود مطلق غیرمتعیّن بوده و از تمام ماهیات و تعلقات برهنه است. همه نقص‌ها و عیب‌ها، مربوط به تعینات و ماهیات است و وجود مطلق، هیچ‌کدام از این تعینات را ندارد (همان).
با توجه به اینکه اثبات اطلاق برای وجود، معطوف به حقیقت وجود من حیث هی است، نه مفهوم آن، در نتیجه سخن امام، درباره خلط میان مفهوم و مصداق از صحت کامل برخوردار است. هرچند امام خمینی، این خطا را به ابن‌فناری متذکر شده است، این خطا، به تمامی عرفایی که شباهت و دلایل مشابهی در این‌باره داشته‌اند از جمله سید حیدر نیز قابل تسری است.

۶- وجوه تشابه وجودشناسی سید حیدر (ره) و امام خمینی (ره)

مهم‌ترین عاملی که با وجود هفت قرن فاصله میان سید حیدر و امام خمینی، باعث پیوند و مشابهت آرای این دو عارف بزرگ شده است، تعلق و وابستگی آنان به تشیع و همگونی در تعالیم و معارف اهل‌بیت است. سید حیدر آملی و امام خمینی، هر دو به محیی‌الدین ابن‌عربی و عرفان او به چشم قبول و بزرگی می‌نگرند؛ چنان‌که هر دو بر آثار ابن‌عربی شرح‌ها و در عین حال نقدهایی دارند. سید حیدر در بحث ولایت بر دیدگاه ابن‌عربی خرده و انتقاد دارد و امام نیز در حواشی بر فصوص، برخی از دیدگاه‌های ابن‌عربی را نمی‌پذیرد و آن را نقد می‌کند. برخی از نقدهای دو عارف مذکور، از دیدگاه کلامی شیعی است که طبیعتاً همه دیدگاه‌های این دو عارف را نمی‌توان موافق دیدگاه ابن‌عربی دانست.

۶-۱- در بحث وحدت شخصی وجود، نظر سید حیدر دلالت بر آن وجود دارد. زیرا در آثار وی به صورت مکرر و فراوان این عبارت دیده می‌شود: «لیس فی الحقیقة و لا فی الخارج الّا الحق» و به بیان دیگر: «لیس فی الوجود سوی الله تعالی و اسمائه و صفاته و افعاله فالکلّ هو و به و منه و الیه و قال الله تعالی: «کل شی هالک الا وجهه له الحکم و الیه ترجعون» (قصص، ۲۸). تأویل سید حیدر از آیه این است که در گستره هستی جز حق تعالی و اسما، صفات و افعال او موجودی نیست. پس همه اوست و به وسیله اوست و به سوی اوست. از سوی دیگر امام خمینی نیز با گفتار صریح و واضح خویش در آثار خود بر وحدت شخصی

وجود اشاره دارد و بر این عقیده است که غیر از هستی واجب‌الوجود، موجود دیگری نیست؛ موجودات هیچ در هیچ‌اند و عالم هستی، ظهورات، تجلیات و صفات خداوند است.

۶-۲- مسأله تشکیک وجود در کتب مشایخ عرفا نیز مطرح شده است؛ ولیکن این اصطلاح در عرفان نظری، با اصطلاح حکیمان مشایی و حکمت متعالیه از جمله صدرالمتألهین نیز متفاوت و اختلاف اساسی دارد و تنها اشتراک لفظی میان این دو گروه دارد. امام خمینی نیز، همانند سید حیدر، قائل به تشکیک در مظاهر است.

۶-۳- در جمع‌بندی میان نظرات این دو عارف در بحث وجود مطلق، می‌توان بیان کرد که از نظر سید حیدر، وجود مطلق، یعنی وجود کل که نه در خارج و نه در ذهن، به جز او هیچ چیزی نیست، نزد هیچ‌یک از اهل علم، عقل و کشف و شهود، در مورد وجود، شکی وجود ندارد و تمام حکما و عرفا از تحقیق و تعریف وجود عاجز مانده‌اند. دلیل سید حیدر این است که چون هرکس در وجود و هستی مطلق دچار شک و تردید گردد، در حقیقت در وجود خویش دچار تردید شده است؛ در حالی که محال است که کسی در وجود خودش شک کند. از امور بدیهی این است که وجود بنا بر نظر بیشتر اندیشمندان از جمله بدیهیات است و در نتیجه بی‌نیاز از حد و رسمی منطقی می‌باشد. امام نیز، وجود مطلق را همان حقیقت عینی وجود و واجب‌الوجود می‌داند که تنها یک مصداق دارد در نتیجه هر دو، شناخت مصداق و واقعیت را که همان وجود است، تنها از راه شهودی و علم حضوری قابل دریافت می‌دانند. هر دو عارف قائل به بداهت وجود هستند.

۷- وجوه تفاوت وجودشناسی سید حیدر (ره) و امام خمینی (ره)

از جمله دلایلی که سبب تمایز میان این دو عارف شیعه شده، می‌توان در این نکته دانست که سید حیدر، تقریباً یک سده بعد از ابن عربی ظهور کرد و همین امر سبب تأثیرپذیری سید حیدر از آرا و اندیشه‌های عرفانی وی شد. همچنین امام خمینی، متأثر از آرای صدرالمتألهین و حکمت متعالیه قرار گرفته و همین امر در تمایز تفکرات و نظرات این دو عارف شیعی بی‌تأثیر نبوده است. از جمله تفاوت‌های دیدگاه امام خمینی با سید حیدر، آن است که سید حیدر تشیع حقیقی را همان تصوف حقیقی می‌داند (شیبی، ۲۰۱۶، ص ۱۱۳). امام خمینی به تفکیک تصوف از عرفان قائل شده است؛ چنان‌که تهمت صوفی

بودن را از ملاصدرا دور می‌دارد و به مخالفت ملاصدرا با صوفیه در کتاب *کسراصنام جاهلیه فی رد علی الصوفیه* اشاره می‌کند (امام خمینی، ۱۹۹۵، ص ۴۵۶).

۷-۱- سید حیدر آملی، به پیروی از ابن‌عربی، معتقد به حقیقت واحد شخصی ذومراتب است. او وجود را امری اعتباری می‌داند و وجوداتی که در خارج هستند را وجود مسمی به حق می‌داند. امام نیز قائل به وحدت شخصی وجود و موجود است؛ سید حیدر در کتاب‌های *جامع‌الاسرار*، *رساله نقدالنقود*، *المقدمات من نص‌النصوص* در مجموع هفت دلیل را برای اثبات وحدت شخصی وجود اقامه می‌کند که با برهان و قیاس عقلی و کشف شهودی همراه است (میرزایی، ۲۰۱۰، ص ۲۴۰). یکی از تفاوت‌های سیدحیدر آملی با امام خمینی در پرداختن به وحدت شخصی وجود، آن است که سیدحیدر، تحت عنوان «توحید وجودی» آن را با استفاده از تمثیل‌هایی همچون شمع و آینه، دریا و موج و واحد و اعداد، تبیین می‌کند (شیبی، ۲۰۱۶، ص ۱۱۹)؛ اما امام خمینی علاوه بر استفاده از تمثیل‌هایی همچون دریا و موج (خمینی، ۱۹۹۵، ص ۴۷-۴۳)، وحدت شخصی وجود را به تأسی از صدرالمتألهین، از طریق قاعده «بسیط الحقیقه کل الاشیاء» به اثبات می‌رساند.

۷-۲- یکی از تفاوت‌های نظر امام خمینی و سید حیدر در بحث وحدت وجود آن است که امام بر دقیق بودن مسأله «وحدت وجود» تأکید کرده و تحصیل مقدمات لازم و اخذ مباحث عرفانی از استادان فن را ضروری می‌شمارد؛ این در حالی است که در آثار سید حیدر به چنین مطالبی اشاره نشده است.

۷-۳- تشکیک در طریقه و مسلک عارفان از جمله سید حیدر به معنای سعه و مظاهر حقیقت واحد شخصی است، یعنی مرتبه‌های ذات در ظهورات و تجلیات حق تعالی می‌باشد؛ نه در حقیقت وجود حق تعالی. در بحث وحدت سخی وجود (تشکیک وجود)، سیدحیدر، قائل به تشکیک در مظاهر وجود است؛ در مقابل، امام خمینی، وجود را دارای حقیقت واحدی می‌داند که دارای مراتب و درجات گوناگونی است. امام خمینی هم به تشکیک خاصی و هم به تشکیک در مظاهر قائل است.

۷-۴- از آنجایی که سید حیدر از پیروان ابن‌عربی است و ابن‌عربی در *فتوحات مکّیه* بیان می‌دارد که وجود حق، وجود مطلق است «الحق تعالی و هوالموصوف بالوجود المطلق لأنه سبحانه...» (ابن‌عربی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۱۸)، همچنین وی در *فصوص‌الحکم* نیز بیان

می‌کند: «وجود مطلق، ذات حق تعالی است که در تمام موجودات عالم سریان دارد» (ابن عربی، ۲۰۰۷، ص ۲۲۵). سید حیدر آملی نیز به تبعیت از ابن عربی، قائل به مطلق بودن وجود است. سید حیدر مطلق بودن حق تعالی را، به واسطه تقدیس و تنزیه او از تمام قیود می‌داند؛ نه مطلقاً که در برابر مقید است. با این تفاوت که امام خمینی نیز، میان مطلق وجود و وجود مطلق تمایز قائل می‌شود؛ اما وی معتقد است به کارگیری مطلق وجود به جای وجود مطلق، ناشی از خلط میان مفهوم و مصداق است. با توجه به اینکه، اثبات اطلاق برای وجود، معطوف به حقیقت وجود من حیث هی است نه مفهوم آن، لذا رأی امام مبنی بر خلط بین مفهوم و مصداق صحیح است. این نظر امام، سبب مکشوف شدن خطای عرفای دیگر از جمله سید حیدر نیز شده است؛ چنانکه ذکر شد سید حیدر در این مورد دچار خلط میان مفهوم و مصداق شده است. بنابراین، نباید بین مفهوم و مصداق خلط بحث شود. از این جهت این اشتباه در نظر سید حیدر نیز وجود دارد و این یکی از تفاوت نظرات میان سید حیدر و امام خمینی است.

۷-۵- یکی دیگر از تفاوت‌های بارز میان سید حیدر آملی (ره) و امام خمینی (ره) در اثبات اطلاق وجود است که سید حیدر، در دلیل دوم خویش که همان مسبوقیت و نیازمندی وجود مقید به وجود مطلق است، ادعا می‌کند بهترین دلیل را ارائه داده است؛ اما در ارزیابی دلیل دوم مشخص شد که این دلیل مبتنی بر عینیت ماهیت حق تعالی با وجود بود؛ با این تفاوت که امام خمینی، دلیل محقق طوسی را که مبنی بر عینیت ماهیت حق تعالی با وجود او (سلب ماهیت از حق تعالی) است، قوی‌ترین دلیل بر اثبات اطلاق وجود دانسته است.

۸- نتیجه‌گیری

با بررسی انجام شده تشابهات بین نظرات این دو عارف بسیار است و تفاوت اندک. سید حیدر، به پیروی از ابن عربی، معتقد به حقیقت واحد شخصی ذومراتب است. امام خمینی نیز، قائل به وحدت شخصی وجود است و حقیقت حق را بسیط الحقیقه می‌داند. هر دو عارف قائل به تشکیک هستند. هر دو، شناخت مصداق و واقعیت را که همان وجود است، تنها از راه شهودی و علم حضوری قابل دریافت می‌دانند. سید حیدر برای اثبات وحدت

شخصی وجود از برهان و قیاس عقلی و کشف شهودی بهره می‌برد؛ ولی امام، از راه قاعده بسیط‌الحقیقه، وحدت وجود را تبیین می‌کند. سید حیدر، مطلق بودن حق را بواسطه تقدیس و تنزیه حق از تمام قیود می‌داند؛ اما امام، اثبات اطلاق برای وجود را معطوف به حقیقت وجود من حیث هی می‌داند، نه مفهوم آن. سید حیدر در بحث اثبات اطلاق وجود، در دلیل دوم (مسیوقیت وجود مقید به وجود مطلق)، مدعی است بهترین دلیل را ارائه داده؛ اما امام، دلیل محقق طوسی را که مبنی بر عینیت ماهیت حق با وجود است، قوی‌ترین دلیل دانسته است. همچنین در تمایز بین وجود مطلق و مطلق وجود، امام، به کارگیری مطلق وجود به جای وجود مطلق را، ناشی از خلط میان مفهوم و مصداق می‌داند.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

یادداشت‌ها

۱. ذاتی باب حمل (مقابل محمول بالضمیمه) یا ذاتی باب وضع، محمولی است که از ذات انتزاع شده، بر خود ذات حمل می‌شود، بدون نیاز به ضمیمه و آن را «محمول من صمیمه» می‌نامند؛ مانند البیاض ابیض و اما مانند: «الجسم ابیض» محمول بالضمیمه است (سبزواری، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۱۷۸).

منابع و مآخذ

Qurân
Amoli, Seyyed Haidar, (1989 a), *Jāme al-Asrar and Manba al-Anwar (be Enzemame Resale Naqd ol Noqud fi Marefat ol Vojud)*, with Corrections and Two Introductions by Henri Carbon and Osman Ismail Yahya, Tehran, Iranian Association of Scientific and Cultural Publication. [In Persian]
-----, (2003), *Anwar al-Haqiqi va Atwar al-Tariqah va Asrar al-Shari'ah*, Published II, Qom, Noor Alā Noor Cultural and Publication Institute, Haghghi Mousavi Tabrizi. [In Persian]
-----, (2012), *Jāme al Asrar va Manba al Anvâr*, Translated by Mohammad Reza Jozi, Ch 1, Tehran: Hermes. [In Persian]

- , (1989 b), *Almoghadamât Men Ketâb al Nas al Nosus*, Introduction to My Book of Nurseries, Introduction to Henry Carbon, Tehran, tos. [In Persian]
- Ibn al-Arabi, (1991), *Fosus al-Hikam*, Ch II, Qom, Al-Zahra. [In Arabic]
- , (2007), *Fossus al-Hikam*, Translated by Samad Movahed, Tehran, Karnameh. [In Persian]
- , (Bita), *Fotohate Makkiye*, Vol. 1, Beirut-Lebanon, with the revival of Ultrath al-Arabi. [In Arabic]
- Ardebili, Abdol Ghani, (2002), *Taqrirâte Falsafeye Imâm Khomeyni* , Volume I, Ghatta 3, Tehran, Institute of Regulation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Amini Nejad, Ali, (2016), *Ashnaii ba Majmoeye Erfane Eslami*, Q Fourth, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. [In Persian]
- Jami, Abdol Rahman, (2001), *Naqd al Nosus fi Sharhe Naghsh al-Fasoush*, Second Ch., Tehran, Iranian Institute of Philosophy of Wisdom and Philosophy. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah, (1980), *SHarhe Doâye Sahar* , translated by Seyyed Ahmad Fahri, Vol. 1, Tehran: The Muslim Women Movement. [In Persian]
- , (1989), *Taliqât alâ Sharhe Fosus al Hekam va Mesbah al Ons* , Mohammad Hassan Rahimian, Qom, Institute for the Protection of Islam. [In Arabic]
- , (1995), *SHarhe chehel Hadiths*, Ch Fifth, Tehran, Institute of Imam Khomeini's Publication and Publication. [In Persian]
- Râgheb Esfahâni, (1991), *al-Mufradat al-Qur'an*, Beirut-Lebanon, Dar al-Shamiyah .[in Arabic]
- Zarinkub, Abdolhossein, (1998), *Donbaleye Jostojo dar Tasavofe Iran*, Ch Fourth, Tehran, Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Ghonavi, Sadr al-Din, (1995), *Meftâh al-Ghayb va Sharhoho Mesbah al-Ons*, Mohammad Bin Hamza Fanari, by Mohammad Khajavi, Ch I, Tehran, Molly. [In Persian]
- Sabzevari, Haj Malahadi, (2000), *Sharh ol Manzume*, Volume I, Tehran: Lean Publishing. [In Arabic]
- Shibi, Kamel Mustafa, (2016), *Tasavof va Tashayyo (ta Aqaze Sadeye Davazdahome Hejry)* , Alireza Zakavati Gharagzloo, Sixth Ch., Tehran, Amir Kabir. [In Persian]
- Kashani, Molla Abdul Razzaq, (1991), *Estelâhâte Sufiyye*, Tehran, Hamedian Seminary Library.[In Persian]

Mansouri Lārijāni, Ismāil, (2013), *Sāhate Robubi (SHarhe Resaleye Naqd al-Naqud fi Marefatel Vojud Allameh Seyyed Haider Amoli*, Tehran, Science Publishing. [In Persian]

Mirzaei; Golestan, Khademi; Supervisors: Eyn A ..., Kashaniha; Zahra, *Vahdate SHakhsie Vojod va Vahdate Senkhiye Vojod az Didgahe Seyyed Hedare Amoli va Sadrolmoteallehin*, M.Sc., Philosophy and Wisdom, Faculty of Humanities, Tarbiat Dabir Shahid Rajaei University, 2010.[In Persian]

How to cite this paper:

Ghodratollah Khayatian, Elham Rezvani Moghadam, (2020). The Mystical Ontology of Sayyid Haidar Amoli (RH) and Imam Khomeini (RH), *Journal of Ontological Researches*, 9 (17), 123-146. Persian.

DOI :10.22061/orj.2020.1388

URL: http://orj.sru.ac.ir/article_1388.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit

<https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.